

ANMELDELSER

MASKULINITETSFORSKNING – TO NYE BØGER MED VÆGT PÅ AKTØRER, STRUKTURER OG TRANSNATIONALITET

Jeff Hearn: Men of the World, Genders, Globalizations, Transnational Times. Sage Publ, 2015, 280 sider. Pris: 287,50 kr.

James W. Messerschmidt: Masculinities in the Making. From the Local to the Global. Rowman & Littlefield, 2016, 214 sider. Pris: 249 kr.

Dette review-essay består af en præsentation og en anmeldelse af to nye bøger, skrevet af to af maskulinitetsforskningens pionerer: Jeff Hearn og James Messerschmidt. Begge bøger bidrager med værdifulde oversigter over forskningsområdet samt med nye teoretiske og empiriske indsigter.

HEARN – INTERSEKTIONALITET OG TRANSPATRIARKAT

Hearn inviterer os med på et 40 år langt tilbageblik på forskningsfeltets faglige og politiske udvikling, hvor han med et stort overblik præsenterer og kritisk diskuterer centrale begreber, grundlagsorienterede debatter og politikker på området. I tilknytning hertil positionerer han sig selv som forsker og aktivist gennem autobiografiske refleksioner. Endelig opstiller han i forlængelse af bogens hovedpointer scenarier og visioner for fremtiden. Dermed allerede sagt – bogen kommer vidt omkring mange emner på mange niveauer.

MÆND VS. MASKULINITET

Allerede med titlen – *Men of the World* – signalerer Hearn, at hans primære fokus ligger på kategorien mænd og på det transnationale perspektiv frem for på maskulinitet. Det skyldes, at han finder kategorien maskulinitet for snæver. Selvom mænd er lige så kønnede som kvinder, opfattes kategorien mand fortsat ikke som kønnet konnoteret. Det betyder, at

mænd som regel ikke karakteriseres som kønede. I stedet fremstår de som en 'unmarked' kategori, som tages for givet (s. 4). Formålet – og det gennemgående perspektiv i bogen – er således også 'at kønne' kategorien mand for efterfølgende at dekonstruere den.

Hearn er en hovedkræfterne bag udviklingen af Critical Studies on Men and Masculinities (CSMM). Han har her markeret sig med kritik af såkaldte essentialistiske mandestudier, sat spørgsmålet om kønsmagt centralt og efterlyst, at der også lægges vægt på historiske, sociale og politiske områder frem for fokus på seksualitet, faderskab, følelser, hverdagsliv mv. (s.11). I bogen supplerer han sådanne interpersonelle dimensioner med et samfundsmæssigt, strukturelt og transnationalt perspektiv ved at kombinere tre overordnede tilgange: det materialistisk diskursive, det intersektionelle og det transnationale. I den forbindelse vender Hearn tilbage til patriarkatteoriene og argumenterer for, at deres udgangspunkt i strukturelle dominansforhold stadig har noget at byde på (kap. 4). På baggrund af en grundig gennemgang af disse teories udvikling integrerer han to nyere elementer. Det ene vedrører intersektionalitet og det andet det transnationale.

PATRIARKAT I ET INTERSEKTIONELT PERSPEKTIV

Hearn argumenterer for, at det intersektionelle perspektiv i kobling med patriarkatsbegrebet giver mulighed for at analysere magt som et samspil mellem køns- og klasseundertrykkelse såvel som undertrykkelse knyttet til bl.a. race, etnicitet, seksualitet, alder mv. I forlængelse heraf vender Hearn tilbage til de forskellige patriarkalske strukturer eller arenaer, som både Sylvia Walby og han selv tidligere har peget på. Han viser også, hvordan disse områder med fordel kan underlægges intersektionelle analyser som et led i at etablere mere nuancerede magt- og dominansanalyser (s. 88, se evt. også Walby 1990, Hearn 1992).

Hvad angår transnationalitet kritiserer

Hearn tidligere studier af mænds patriarkalske dominans for hovedsagelig at have fokuseret på nationale sociale og kulturelle sammenhænge frem for på, hvad der ligger uden for nationalstaten og går på tværs af nationalstaterne (s. 89). Ved således at gentænke patriarkatsbegrebet med vægt på intersektionalitet og transnationalitet udvikler han et nyt begreb: transpatriarkat (transnationalt patriarkat): "I have found it useful to refer to patriarchy in transnational contexts as transnational patriarchies, or transpatriarchies for short, as a way of talking about patriarchies, intersectionalities and transnationalization at the same time" (s. 89). Hearn argumenterer for, at nogle af nutidens væsentligste konflikter og magtrelationer – ikke mindst i relation til mænd – vanskeligt kan tematiseres uden et transnationalt og intersektionelt perspektiv. I bogens anden del anvender han det udviklede begreb transpatriarkat på en række empiriske områder som miljø, migration, teknologi og mænds krop og seksualitet, og han viser omfanget og udbredelsen af mænds transnationale hegemoni.

Analysen følges op af fire fremtidsscenerier, som er struktureret omkring kønsforskningens klassiske distinktion mellem lighed/ulighed og forskellighed/enhed, hvor der – ikke mindst i lyset af stigende global ulighed og nyliberalisme – opstilles ret så dystre fremtidsperspektiver i forhold til at bryde transpatriarkalske magtrelationer. Lyset for enden af tunnelen er knyttet til en vision om diversitet og 'transversal sexual politics':

Similarity can arise, paradoxically, from difference in several ways that might be characterized as transversal sexual politics. This includes the impacts of blurring, fracturing, intersections, abolitions, and the organizing of sexual subordinates and sexual subalterns (s. 196).

EN AUTOBIOGRAFISK RAMME

Jeg vil afslutningsvis fremhæve bogens autobiografiske del, hvor Hearn positionerer sin

egen videnskabelige og kønspolitiske udvikling i relation til England, Irland, Finland, Sydafrika og Sverige, som har været de væsentlige lokaliteter:

At 18 I went (up) to Oxford. And there I met, encountered for the first time, upper class boys and young men. There I struggled to make sense so the class privilege of Oxford and my own working-class cultural background, just as I tried on entering middle-class grammar school. Marxism replaced religion and my own identification included support for Irish Republicanism. [...] This merged with strong interest in Africa and Southern Africa, especially South Africa, from the anti-Apartheid movement and choosing to study the region (s. 35).

Som det fremgår af citatet, er den autobiografiske tilgang med til at sætte ikke kun køn, men også klasse, etnicitet og det transnationale perspektiv på dagsordenen. Det autobiografiske bliver på ingen måde navlebeskuende, men udgør en betydningsbærende ramme, hvori erindringerne giver mening. Både i forhold til at forstå det livslange engagement i forskning og i politiske og kønspolitiske bevægelser og som en konkret eksemplificering af de magtrelationer, Hearn tematiserer.

MESSERSCHMIDT – DEBATTEN OM HEGEMONISK MASKULINITET

James Messerschmidt tager i bogen *Masculinities in the Making* også fat på nogle af de kernebegreber, som han selv har været med til at udvikle. Det drejer sig især om det meget udbredte begreb hegemonisk maskulinitet (se fx Connell & Messerschmidt 2005, Messerschmidt 2012), som han efterfølgende kombinerer med et teoretisk perspektiv på maskulinitet som struktureret handlen. Til slut anvender han det opstillede begrebsapparat på tre forskellige maskuliniteter: tøsedrenge/wimps, genderqueers og amerikanske præsidenter.

Der eksisterer en lang og omfattende di-

skussion af begrebet hegemonisk maskulinitet. I den nye bog har diskussionen mest karakter af opsamling, hvor Messerschmidt gennemgår receptionen på en grundig, fyldestgørende måde, som kan være nyttig for mange. Den gennemgående præmis er dog, at han fastholder sine (og Connells) eksisterende forståelser og argumenter for begrebet hegemonisk maskulinitet. Dette fremgår bl.a. af definitionen:

I define 'hegemonic masculinity' as those masculinities that legitimate and unequal relationship between men and women, between masculinity and femininity, and among masculinities (s. 50).

Der er især tre faktorer, Messerschmidt fremhæver som basale i forhold til hegemonisk maskulinitet. For det første er der tale om en dobbeltbestemmelse, hvor begrebet refererer til to former for magt og undertrykkelse. Dels mænds patriarkalske undertrykkelse af kvinder og dels det interne hierarki mellem mænd. For det andet distinktionen mellem på den ene side hegemoniske maskuliniteter og på den anden side fremtrædende og dominerende maskuliniteter (som ikke er hegemoniske). På engelsk bruges betegnelserne "dominant and dominating" (s. 33), hvor *dominant* [fremtrædende] henviser til den mest magtfulde, eftertragtede og udbredte form for maskulinitet i en bestemt kontekst, mens *dominating* [dominerende] henviser til specifikke interaktioner, som er baseret på magt og kontrol. Messerschmidts pointe er imidlertid, at fremtrædende og/eller dominerende maskuliniteter, modsat hegemoniske maskuliniteter, ikke nødvendigvis legitimerer patriarkalske og hierarkiske kønsrelationer mellem kvinder og mænd. Han skriver:

Even though at times hegemonic masculinities also may be dominant and/or dominating, these latter masculinities are never hegemonic if they fail culturally to legitimate patriarchal relations (...) To conceptualize fully hegemonic masculinities, then, scholars must

unravel dominant, dominating, and other types of nonhegemonic masculinities from hegemonic masculinities (s. 33-34).

For det tredje viderefører Messerschmidt Connells gamle pointe om, at kvinders kulturelle praksis kan være med til at fastholde hegemonisk maskulinitet. Han bruger Connells begreb "emphasized femininities", som er et udtryk for 'understøttende femininiteter', der bidrager til at fastholde patriarkatet og dermed fungerer som medskaber af hegemonisk maskulinitet (se også Connell 1987, 183). Et af Messerschmidts eksempler på 'understøttende femininiteter' er de familie- og kærlighedsrelationer, som er baseret på kvinders forventninger til mænds forsørgelse (s. 20). Men der kan også være tale om relationer uden for familien.

MASKULINITET SOM STRUKTURERET HANDLEN

I bogen rykker Messerschmidt ikke ved grundforståelsen af hegemonisk maskulinitet. Det er koblingen til teorien om maskulinitet som struktureret handlen og brugen af det samlede begrebsapparat i empiriske analyser, der bidrager med nye toner.

Med den såkaldte "structured action theory" [teori om struktureret handlen] understreger han "the construction of sex, gender, and sexuality as situated social interactional, and embodied accomplishments" (s. 37). I den teoretiske udvikling af begrebet trækker Messerschmidt især på to teoriretninger. Det drejer sig om Wests og Zimmermanns teori om 'Doing Gender', der med inspiration fra symbolsk interaktionisme lægger vægt på social interaktion. Han knytter derudover an til Giddens' strukturteori om sammenhæng mellem strukturer og aktører (se fx West & Zimmerman 1987, Giddens 1984).

Selvom der ikke er meget nyt i den kobling, leverer Messerschmidt en grundig argumentation for, at maskulinitet og kønsrelationer både er forankret i 'gørelser'/ praksis samt i samfundsmæssige strukturer og diskur-

ser: "In short to understand masculinities, we must appreciate how structure and action are woven inextricably into ongoing reflexive activities of "doing" embodied, sex, gender, and sexual practices" (s. 63).

TØSEDRENGE, GENDERQUEERS, BUSH OG OBAMA

I de tre empiriske analyser demonstrerer Messerschmidt, hvordan han med teorien om struktureret handlen kan analysere livsførelser, der understreger maskulinitetskonstruktionens lokale forankring. Analyserne viser, hvordan markering af egne positioneringer er baseret på en relationel social praksis, der samtidig tillægges en diskursiv legitimerende betydning. Livsførelserne er baseret på wimps/tøsedrenge og på genderqueers. Derudover stiller han gennem indholdsanalyser af amerikanske præsidenttaler skarpt på forskelle og ligheder i de globale maskuline magtpositioner, som George W. Bush og Barack Obama benytter til at positionere sig selv i forhold til især Saddam Hussein, Taliban og al-Qaida.

Mange af de begreber, Messerschmidt trækker ind, fungerer godt og er med til at give analyserne dybde (fx 'dominant masculinities' og 'emphasized femininity'). Til gengæld synes jeg, at brugen af hegemonisk maskulinitet ind i mellem er uklar. Det skyldes, at han sjældent ekspliciterer sine kriterier for at fremhæve, at der er tale om hegemoniske i stedet for fremtrædende [dominant] eller dominerende maskuliniteter. Dertil kommer, at han flere steder anvender begrebet hegemonisk maskulinitet inkonsekvent, fx i den ellers så glimrende analyse af de to præsidenttaler. For mig rejser det spørgsmålet om, hvorvidt det er hensigtsmæssigt at bruge begrebet hegemonisk maskulinitet. Begrebet bygger nemlig grundlæggende på ikke bare en, men to undertrykkelsesmekanismer (mænd over kvinder; mænd over mænd). Det kan altså skabe uklarhed i analysen og blokere for et nuanceret syn på magt- og modmagtrelationer (Christensen og Jensen 2013, Beasley 2008).

PÅ TVÆRS....

Begge bøger tager fat på centrale temaer i maskulinitetsforskningen. For Hearn drejer det sig især om det kritiske perspektiv på mænd og maskulinitet og en opstilling af en profeministisk teori om mænd og mandedominans. For Messerschmidt handler det om begrebet hegemonisk maskulinitet. Kendetegnende for begge er også ønsket om ny teori på baggrund af såvel teoriudvikling på feltet som empiriske studier baseret på eksisterende teorier (patriarkat, hegemonisk maskulinitet). Dog med en kobling til mere generelle sociologiske teorier i spændingsfeltet mellem sociale interaktioner, intersektionalitet og transnationalitet. Det er også et fællestrek, at begge bøger lægger vægt på at koble det lokale og det globale/transnationale.

Begge bøger opstiller et alternativ til de rene poststrukturalistiske forståelser af køn. Hearn ved at fremhæve det materialistisk diskursive og de patriarkalske strukturer. Messerschmidt ved at koble aktørernes 'gørelser' til et perspektiv om struktureret handlen. Selvom begge forfattere arbejder med diskurser og identiteter, insisterer de samtidig på, at disse har en forankring både i samfundets strukturelle udvikling og i konfigurationer, der opstår i relation til sociale interaktionsprocesser.

Den væsentligste udfordring – og også den største forskel mellem de to bidrag – ligger i, hvordan man skal analysere magtrelationer. Messerschmidts bud er her at fastholde begrebet om hegemonisk maskulinitet, mens Hearn finder det nyttigt at vende tilbage til og videreudvikle patriarkatsteoriene. I forhold til patriarkatsteoriene er Hearn's forslag om en kobling til et transnationalt og intersektionelt perspektiv konstruktivt. Det er dog vigtigt, at en nytænkning af patriarkatsbegrebet ikke som tidligere udvikler sig til deterministiske forståelse af kønsmagtrelationer.

ET KONSTRUKTIVT MØDE

MED MASKULINITETSFORSKNING

Afslutningsvis vil jeg understrege, at begge bøger er særdeles konstruktive bidrag til køns-

og maskulinitetsforskningen. Bøgerne er med til at understrege, at maskulinitetsforskningen har noget at byde på, hvis man vil analysere nutidens (køns)magtrelationer både i forhold til hverdagsliv og identiteter, men i lige så høj grad i forhold til de mange globale og transnationale udfordringer. Bøgerne er brugbare for alle med interesse for dette felt, og samtidig vil de begge være gode introduktioner i undervisning.

Ann-Dorte Christensen
 professor i kønsociologi ved
 Institut for Sociologi og Socialt
 Arbejde og leder af CeMAS
 Center for Maskulinitetsforskning
 ved Aalborg Universitet.

LITTERATUR

- Beasley, Christine (2008): Rethinking hegemonic masculinity in a globalizing world, in: *Men and Masculinities*, 2008/11(1).
- Christensen, Ann-Dorte & Jensen, Sune Q. (2014): Combining hegemonic masculinity and intersectionality, in: *NORMA: International Journal of Masculinity Studies* 2014/9 (1).
- Connell, R. W. (1987): *Gender and Power*. Policy Press. Cambridge.
- Connell, R. W. & Messerschmidt, James W. (2005): Hegemonic masculinity: Rethinking the concept, in: *Gender & Society* 2005/19.
- Giddens, Anthony (1984): *The Constitution of Society*. Policy Press. Cambridge.
- Messerschmidt, James W. (2012): Engendering gendered knowledge: Assessing academic appropriation of hegemonic masculinity, in: *Men and Masculinities*, 2012/15.
- Hearn, Jeff (1992): *Men in the Public Eye: The Construction and Deconstruction of Public Men and Public Patriarchies*. Routledge. London.
- Walby, Sylvia (1990): *Theorising Patriarchy*. Oxford: Blackwell
- West, Candace & Zimmerman, Don H. (1987): Doing Gender, in: *Gender and Society* 1987/1 (2).

UFORLØST BOG OM MÆND OG SUNDHED

Svend Aage Madsen: Mænds sundhed og sygdomme. Samfundslitteratur, 2014, 137 sider. Pris: 198 kr.

Svend Aage Madsen har i en årrække været fortæller for større fokus på mænds sundhed og sygdom. Hans synspunkt er, at sundhedsvæsenet er for dårligt klædt på til at "betjene mændene på forskellige niveauer og med hensyn til forskellige aspekter af deres sundhed" (s. 7). Bogen *Mænds sundhed og sygdomme* kan læses både som en opsummering af Madsens mangeårige engagement i emnet og som et personligt bud på, *hvordan* sundhedsvæsenet skal imødekomme mænds særlige behov.

AT GIVE MANDEN KØNNET TILBAGE

Projektets afsæt er sympatisk: Hvordan kan det være, at mænd både har højere dødelighed og højere forekomst af bestemte sygdomme? Det er også positivt, at bogen bryder med forestillingen om den hvide middelklassemand som ukønnet norm i sundhedssystemet. Madsen ønsker på mange måder at give manden kønnet tilbage, hvilket vi som kønsforskere med særlig interesse for sundhed og sygdom kun kan bakke op om.

Bogen er inddelt i otte kapitler. De tre første fungerer som en introduktion af eksisterende epidemiologisk data. Vi oplyses om problemerne vedrørende mænds lavere middellevetid, særlige forekomster af sygdomme hos gruppen af mænd og om hvordan nogle af disse kan forstås i sammenhæng med mænds livsstil. Rygning, alkohol og overvægt koster leveår blandt mænd. Bogen viser også, hvordan mænd ikke er en homogen gruppe, og at tallene ser forskellige ud på tværs af sociale skel og landegrænser. Kapitel 4 til 6 handler om de psykiske aspekter af mænds sundhed og sygdomme. Mænds psykiske problemer og de generelle træk, der synes at være i forhold til fx at bede om professionel hjælp

præsenteres, og bogen stiller spørgsmålstegn ved antagelsen om, at depression rammer kvinder i langt større omfang end mænd. Madsen peger på, at skævheden snarere skyldes, at mænds depressioner overses, idet de kommer anderledes til udtryk. Konsekvensen bliver dårligere livskvalitet og mistede leveår for mænd. Madsen fremhæver i kapitel 6, hvordan kulturelle normer og socialisering betyder, at mænd generelt er anderledes psykisk konstitueret end kvinder – selv om der også er individuelle forskelle. Der er også tale om, at maskulinitet ændrer sig i takt med de generelle forandringer, der sker samfundsmæssigt og kulturelt. Fx anser Madsen det forhold, at stadigt flere mænd engagerer sig i omsorgen for deres børn som noget, der potentielt kan forandre mænds sundhed og trivsel i positiv retning. Bogens sidste to kapitler retter sig direkte til sundhedsvæsenet og de sundhedsprofessionelle med refleksioner over mandens adfærd som patient samt konkrete råd til, hvordan man fx gennem øget opmærksomhed på kommunikation med og til den mandlige patient vil kunne nå flere mænd.

UKLAR TEORETISK RAMME

Der er ingen tvivl om, at forfatteren har et stærkt engagement i sit stof. Problemet er imidlertid, at bogen har for mange og lange passager med opremsninger af epidemiologisk data. Vi savner flere og mere substantielle betragtninger over, *hvorfor* tallene ser ud som de gør. Når vi ikke får disse, skyldes det formentlig i høj grad, at der mangler kvalitativ forskning om feltet, men det skyldes nok også et andet problem, bogen bokser med.

Den teoretiske ramme for bogen er uklar. Forfatteren bruger begrebet maskulinitet som noget, der forandrer sig og er fx optaget af, at der mellem mænd også er store helbredsmæssige forskelle. Samtidig er bogen skrevet med et objektrelationsteoretisk udgangspunkt, hvilket betyder, at forståelsen af køn grundlæggende er udviklingspsykologisk: Mænds identitet som mænd bliver til gennem deres

adskillelse fra moderen og dermed gennem en psykisk afstandstagen til det feminine, der nok begæres, men samtidig andetgøres som noget, der er ikke-mig. Dette teoretiske ståsted udfoldes først sent og ikke særlig omfattende i bogen (kapitel 6), hvilket på en måde er en ulempe. Det ville have gjort bogen bedre, hvis det teoretiske udgangspunkt havde været tydeligere, mere velargumenteret og havde fået en mere central placering.

BEGRÆSENDE HETERONORMATIV

Men på den anden side ville en stærkere profilering af det udviklingspsykologiske tankegods tydeligt have udstillet manglerne ved bogens fremstilling af problemkomplekset mænd, sundhed og sygdom. Dels står objektrelationsteorien i nogen grad i modstrid til forståelsen af maskulinitet som en foranderlig og flertydig størrelse. Teorien gør det med andre ord svært at forklare, hvorfor mænd internt er så forskellige, og hvorfor sociale forhold tilsyneladende betyder så meget for sundhed og sygdom, som det er tilfældet. I forlængelse af denne kritik kan man pege på, at til trods for at Madsen konsekvent skriver "partner" og ikke "kone" om mænds kærester, så ændrer det ikke ved, at bogen trækker på en heteronormativ forståelse, hvor mænd og kvinder betragtes som hinandens modsætninger (med nogle undtagelser, der netop forbliver undtagelser), som ideelt set mødes i et sundhedsfremmende parforhold – med kvinden som den sundhedsansvarlige part. Dermed bliver ambitionerne om at rumme forskellighed hos mænd og i maskuliniteter (på tværs af køn) ikke forløst og ender først og fremmest som "politisk korrekthed". Bogens ambition om at gøre os klogere på mænds sundhed og sygdomme bliver i samme ombæring kun begrænset forløst.

Det kan virke som et paradoks, at selv om de mange tal og grafer samt forfatterens øvrige observationer med al tydelighed viser, at maskulinitet er i forandring, formår teoriapparatet ikke at forklare eller rumme netop denne forandring og dermed heller ikke at

tænke den ind i hverken de forklaringer eller handleanvisninger, som bogen præsenterer. Og her er vi ved det sidste problem, nemlig Madsens hovedærinde: at gøre sundhedsvæsenet bedre klædt på til at "betjene manden".

Madsens forslag til handleanvisninger vender ikke bare tilbage til en essentialistisk kønsforståelse (vi skal have særlige guidelines i kommunikation til mænd); de præsenterer også bogens mest simplificerede indhold. Fx lyder nogle af bogens anbefalinger til, hvordan sundhedsvæsenet bør støtte manden i krise: "Giv faktuel information; det har beroligende virkning, giv letforståelig information, svar grundigt på spørgsmål – også selv om de virker irrelevante" (s. 118). Man spørger sig selv, hvor køn og mænd bliver af her, og om ikke også kvinder ville have glæde af faktuel information eller grundighed i besvarelser? Det er svært at se, hvordan disse guidelines skal klæde sundhedsvæsenet bedre på til at tackle mænd. For os at se lykkes Madsen således ikke med sit hovedærinde; bogen er efter vores mening ikke tilstrækkeligt kvalificerende i forhold til spørgsmålet om mænd og sundhed/sygdom. Og det er ærgerligt, for emnet er godt og vigtigt og fortjener en stringent, skarp og oplysende bog.

Mari Holen

Cand.cur. og ph.d.

*Adjunkt ved Institut for Psykologi
og Uddannelsesforskning,*

*Center for Sundhedsfremmeforskning,
Roskilde Universitet*

Sine Lehn-Christiansen

Cand.mag. og ph.d.

*Lektor ved Institut for Psykologi
og Uddannelsesforskning,*

*Center for Sundhedsfremmeforskning,
Roskilde Universitet*

VI BEFINDER OS IKKE I 1933, MEN DET ER TÆT PÅ

Judith Butler: Senses of the Subject, Fordham University Press, 2015. Pris: 288 sider.

Judith Butlers seneste bog er en samling filosofiske tekster, skrevet mellem 1990 og 2012. Er Butlers tekster ikke altid filosofiske? Jovist, men dette opsamlingsheat repræsenterer en mere *straight* fagfilosofisk side af Butlers arbejde, idet hun i de fleste af teksterne drøfter subjektivitet – og især den subjektivitetsdannende proces' relation til sansningen med klassiske subjektfilosofiske herrer som Descartes, Spinoza, Kierkegaard, Hegel, Levinas, Merleau-Ponty og Sartre – hvortil kommer Fanon og Irigaray.

Den ældste tekst i bogen (1990) er en diskussion af Luce Irigarays *Ethique de la différence sexuelle* (1984), og man kunne læse *Senses of the Subject* som Butlers modstykke til Irigarays intervention i, og dialogisering af, den klassiske (patriarkalske) filosofi. Som Irigaray – men på en ganske anderledes måde – opsøger Butler de "sprækker", der findes i filosofernes begreber om subjektivitetsdannelsen, idet hun hele tiden er optaget af at lokalisere et etisk ståsted, der ikke er menneskeligt umuligt. For at kunne forstå og begrunde et etisk udgangspunkt, som ikke ekskluderer store dele af både de menneskelige og de ikke-menneskelige organismer, har vi brug for en ny måde at tænke det menneskelige – og hermed naturligvis også subjektet – på, og spørgsmålet bliver for Butler selvfølgelig, hvordan vi kan begrebsliggøre forholdet mellem individets selvopholdelsesdrift og samme individs forbundethed med det kollektive (dvs. resten af den levende verden) uden at tænke relationen binært. Butlers svar er superenkelt formuleret, at vi må tænke kroppen – som sansende organ – med i ligningen.

I ANDRES HÆNDER

Når Butler læser Descartes, hæfter hun sig først og fremmest ved, at han ikke kan få sin

egen krop, sine egne hænder, ud af teksten – der dog skal forestille at fremstille muligheden for *res cogitans* – det rent sjælelige/bevidsthedsmæssige. Når hun læser Merleau-Ponty, fokuserer hun på følesansens primaritet – det at blive berørt af nogen kommer før sproget – vi må alle være i hænderne på andre, hvis vi skal (over)leve, og i bogens mest interessante tekst, "The Desire to Live. Spinoza's Ethics under pressure", får hun (via Freuds dødsdrift) læst kroppens eget ukendskab til sig selv ind i Spinozas subjektbegreb som derfor, ifølge Butler, der her modsiger Levinas, ikke er rent individualistisk.

Det er også i denne tekst, at hun spidsformulerer sin egen idé om relationen mellem subjektuddannelsen og etikken, en spidsformulering, der udløses af spørgsmålet om Palæstina:

We are not in 1933, but we are not that far, and it is in that proximate difference that a new ethics must be thought. When discussions of "transfers" of populations have begun in the Knesset and vengeance seems to be the principle invoked on both sides of the conflict, it is crucial to find and value the "face" that will put an end to violence. To be responsive to that face, however, demands a certain self-dispossession, a move away from self-preservation as the basis or, indeed, the aim of ethics. (89)

"Self-dispossession" er nøgleordet her – og i dét, at man ikke enebehersker sig selv, eller for den sags skyld fuldstændig kan kende sig selv, i dét, at subjektiviteten ikke findes som en selvomslettet, lukket enhed, men mennesket tværtimod hele tiden er indlejret og indlejres i både den materielle verden som sådan – og måske særlig vigtigt – i andre menneskers berøringer (og dertil har kroppe, der sanser og lever på måder, som sproget eller repræsentationen aldrig kan udtømme), præcis deri finder Butler et håb om et menneskesyn (for et subjektivitetsbegreb er et menneskesyn), som ikke er funderet i den rene selvopholdelsesdrift, der som bekendt er

f.eks. staten Israels hovedargument for den vold, der dagligt bliver det palæstinensiske folk til del.

For inkarnerede Butler-læsere vil dette standpunkt ikke komme som nogen overraskelse. Hun har længe arbejdet med at formulere og besvare tidens etiske fordringer, ikke mindst i den vigtige bog *Frames of War* (2009 – også udkommet på dansk: *Krigens rammer*: 2015), hvor hun stiller vor tids vigtigste spørgsmål: Hvilke liv er *sorgbare* – som det hedder i Iben Engelhardts og Mikkel Frantzens meget fine danske oversættelse.

KROP OG SPROG

Men det er også klart, at hun med udgivelsen af *Senses of the Subject* også har påbegyndt, om ikke en revisionsproces, så i det mindste et forklarings- eller afklaringsarbejde, der gælder queer-teoriens gestaltning af forholdet mellem krop og sprog. At kroppen er “diskursivt bestemt”, er et udsagn, der kan generaliseres (og er blevet det) i en sådan grad, at det bliver til det rene nonsens. For som Butler skriver i bogens introduktion: “the body is given through language, but is not, for that reason, reducible to language”. (21) For en forskelstænkingsfeminist som undertegnede forekommer det mærkeligt, at det overhovedet er nødvendigt at nævne dette indlysende faktum. Mit bakterielle indre taler i hvert fald ikke et sprog, jeg forstår, eller et sprog, jeg forestiller mig, at mikrobiologien kan levere nogen adækvat oversættelse af. Ligeledes forstås jeg ej heller, hvad de øvrige levende organismer taler om – men at de kommunikerer, er ubetvivleligt. Selv træer indgår i fællesskaber – viser den seneste forskning.

PRAKTISK ETIK

Men godt det samme! *Senses of the Subject* er en samling løstekster og derfor ikke altid lige interessant. Hvis man, som jeg, ikke har et grundigt forhåndskendskab til alle de filosofiske værker, Butler diskuterer med, kan det også godt blive lidt tungt med hendes grun-

dige og detaljerige udredninger af subtile forskellige filosofierne imellem. Hun går meget fodgængeragtigt og omhyggeligt til værks, og det er absolut en filosofisk dyd – men også lidt plagsomt for ikke-filosoffen. På trods af bogens noget spredte karakter synes jeg dog alligevel, det giver god mening at læse den. Ikke mindst som et vidnesbyrd om Butlers egen filosofiske udvikling. I introduktionen kommer hun ret tæt på at sige noget, der for mig at se lige så godt kunne have været sagt af filosoffer som Elizabeth Grosz og Rosi Braidotti:

I am not only already in the hands of someone else before I start to work with my own hands, but I am also, as it were, in the “hands” of institutions, discourses, environments, including technology and life processes, handled by an organic and inorganic object field that exceeds the human. In this sense, “I” am nowhere and nothing without the nonhuman. (7)

Dette kunne lyde næsten som en posthumanistisk erklæring – og introduktionen må jo klart være bogens senest skrevne tekst. Hvor Butlers filosofi altid har fokuseret på diskursivitets rolle i subjektdannelsen, har andre feministiske filosoffer betonet det ikke-menneskelige betydning for udviklingen af et nyt menneskesyn – bl.a. ved at foreslå diverse veje *ud* af det transcendentale subjekts og den “klassiske” humanismes antropocentriske spændetrøje. I Butlers filosofi kan man derimod aldrig komme “ud” – det er den afgørende forskel mellem hendes tænkning og f.eks. Grosz’ og Braidottis. Til gengæld har Butler et solidt, praktisk og af og til realpolitisk fokus på det etiske – det enkelte menneskes mulighed for at indgå i ikke-voldelige socialiteter. Og dét spørgsmål fylder til gengæld for lidt hos nymaterialisterne/posthumanisterne. Så hvem ved? Måske kan alle gode feministisk-filosofiske kræfter samles nu – og hjælpe hinanden og verden med sammen at tænke noget, der kan bringe os bare et par skridt længere væk fra, at det faktisk bliver

1933 igen. Hvis det altså ikke er dér, vi allerede befinder os.

*Elisabeth Friis,
ph.d. og docent i litteraturvidenskab,
Lunds Universitet*

HVOR BLEV ALLE VULVAMONUMENTERNE AF?

*Liv Strömquist: Kundskabens frugt.
Forlaget Cobolt, 2014, 143 sider. Pris: 198 kr.*

Den svenske tegneserietegner Liv Strömquist mødte engang til en fest en ældre mandlig tegneserietegner, som fortalte hende hvorfor han hadede tegneserier lavet af kvinder: "Kvinder tegner kun serier om menstruation", havde han sagt. Og hvis bare han havde haft ret, så havde alt jo været godt, funderer Liv Strömquist videre, da hun fortæller om episoden i svensk radios P1. Men han tog fejl, der findes alt for lidt kunstnerisk materiale om menstruation og kusser. Derfor dedikerer Strömquist den times taletid, hun får i radioprogrammet 'Sommarprat' på P1 til at tale om emnet. I samme program fastslår hun, at menstruation sammen med døden og kærligheden ligger på hendes top tre over de mest interessante, kunstneriske temaer.

Jeg boede i Sverige den sommer tilbage i 2013, da Liv Strömquist indtog svensk P1's populære sommerprogram. Kendte mennesker bliver inviteret til at tale en time om lige hvad de vil – Strömquist brugte den på at tale om menstruation. Programmet blev hørt af tusinder, det blev diskuteret og kritiseret og førte desuden til, at sommerens store samtaleemne, i hvert fald i min feministiske vennekreds, blev menstruation. Programmet førte også til, at Liv Strömquist skabte tegneserien *Kundskabens frugt*, som nu endelig, som den første af hendes serier, findes på dansk.

Kundskabens frugt er inddelt i forskellige

kapitler, der alle kommer rundt om kussens kulturhistorie med temaer som orgasmen eller al den "virkelig pisseelendige forskning" (79), mænd har produceret om "det såkaldt kvindelige kønsorgan" (5). Med en baggrund som statskundskaber formår Strömquist at formidle kulturhistorie og akademiske emner på en humoristisk, men velfunderet måde fyldt med henvisninger. Hun lægger aldrig ord som ikke er sagt eller skrevet i munden på nogen, og bogen er fyldt med referencer til kilder og videre læsning. Ved hjælp af gentagelse af postulater om kvindekønnet fra forskellige mænd, for eksempel Sartres "kvinden er det manglende køn", bliver den patriarkalske kønsmagtorden tegnet frem som en lang række billeder af små, magtsyge mænd. Og når den patriarkalske magtstruktur træder frem, fremstår de pludselig mindre geniale i deres "individuelle" hittepåsomhed og misogynie udsagn og teorier.

Siden sin tegneseriedebut *Hundra procent fett* i 2006 har Liv Strömquist tegnet og skrevet sig ind i hjertet på mange feminister, og hendes serier er blevet omskrevet til skuespil, deriblandt et med den sigende titel *Om nu kärnfamiljen är så jävla fet – varför behöver den då så mycket propaganda?* Og Strömquist gør det så godt, at hun i 2015 modtog avisen Dagens Nyheters store kulturpris for *Kundskabens frugt*.

Strömquist skriver sig med sit femte seriealbum ind i en stærk, svensk tradition af feministiske tegnere, som er vokset frem de sidste 10-15 år, blandt andet omkring Serieskolen i Malmø og ud af de feministiske tegneseriegrupper, der selvstændigt har etableret sig i hele Sverige og går under navnet 'Dottorbolaget', direkte oversat 'datterselskabet'. Her er tegneserier ikke kun for sjov, men bruger humor som et redskab til at sætte fingeren på de absurde logikker i vores samfunds syn på blandt andet køn og arbejdsmarked. I *Kundskabens frugt* takker Strömquist kollegerne Sara Hansson og Sara Granér, hvis tegneserie, en lønarbejdskritik med titlen *Din tid med arbejdsmarkedet*, også netop er blevet oversat til dansk af gruppen 3. aktør. Samtidig ind-

skriver *Kundskabens frugt* sig i en ny bølge af litteratur om menstruation. I år udkom danske Maja Nyvang og Sine Cecilie Laubs bog *Gennemblødt*, som også bryder menstruationstabuet. Og det førnævnte radioprogram inspirerede en gruppe svenske tegnere til at udgive en tegneserie om menses med titlen "Kvinnor ritar bara serier om mens".

Strömquist er særligt god, når hun i et enkelt billede formår at skære sexistiske paradokser ud i pap. Som når hun viser, hvordan datidens såkaldt biovidenskabelige argument om, at kvinders arbejde i industrien skadede deres frugtbarhed, egentlig bare handlede om manglende vilje til at betale kvinder løn for deres arbejde, eftersom ubetalt, tungt husarbejde ikke blev anset som farligt for kvinder. Eller når hun får koblet datidens heksedebat sammen med nutidens flygtningedebat og viser ligheden mellem disse, når begge i samtiden postuleres at udtrykke folkets sande, men undertrykte følelser. For at understrege sin pointe lader hun i et billede en præst fra 1400-tallet få tilbudt en plads som 'ekspert' i et nutidigt tv-show.

Som i sine andre album bruger hun populære kulturrelle former som top fem-lister og smileys, og det er guld værd når hun i sine tegninger for eksempel lader gammeltestamentlige figurer high-five hinanden, efter de har kværnet løs om kvindens urenhed over flere sider. Det er i det hele taget gennem brug af nutidige kommentarer, slang og emoticons, at Strömquist får vist både absurditeten i datidens 'kusekultur' og sammenhængen med nutidens videnskab og normer. Og der er få som hende, der kan blande tegneseriefiguren Scooby-Doo, filosofen Jean-Paul Sartre og rumvæsener på én og samme side og samtidig formå at få denne obskure blanding til at understrege sine pointer om kusesens kulturhistorie.

En styrke ved bogen er også, at den formår at løfte emnet ud af en kvindeuniversalistisk fortælling. I stedet formår Strömquist at vise mangfoldigheden af forståelser og misforståelser af kønnet gennem tiden, og sammenhængen mellem kønsdikotomitanken, dati-

dens raceteorier og nutidens overgreb på transpersoners kroppe.

Serien er for størstedelen i sort/hvid, og det er en lise for læseren at nå hen til de flotte farveopslag, hvor Adam uforstående ser på Eva, som kæler med slangen i Edens have.

Forlaget selv beskriver tegneserien som en blanding af "humor og historieundervisning". Og ja, det er i den grad underholdende læsning og en hyldest til vulvaen. Men det er også en ret voldsom og deprimerende oplevelse at se, hvordan kvindekønnet mishandles og fornædres op gennem historien. Under alle omstændigheder er det læsning, de fleste af os vil blive klogere af. Man kunne ønske sig, at den blev udleveret som obligatorisk læsning til folkeskolens seksualundervisning, og at flere af Liv Strömquists serier snart vil foreligge på dansk.

Nina Wegener,
ekstern lektor,
europæisk etnologi,
Københavns Universitet.

LITTERATUR

- Granér, Sara (2016): *Din tid med arbejdsmarkedet*. Oversat og udgivet af 3. aktør. Hent dit gratis eksemplar blandt andet i Folkets Hus eller Internationalt Forum på Nørrebro eller på Københavns Hovedbibliotek.
- Nyvang, Maja & Laub, Sine Cecilie (2016): *Gennemblødt*. People's Press.
- Olausson, Sara (red.) (2014): *Kvinnor ritar bara serier om mens*. Kartago Förlag.
- Liv Strömquist (2013) i svensk P1s Sommerprat kan høres her:
<https://sverigesradio.se/sida/avsnitt/203028?programid=2071>

I anledning af bladet *Kvindens* 40 års jubilæum har vi bedt to anmeldere fra hver deres generation om at anmelde jubilæumsantologien.

Anmeldelsesredaktionen

OG SELV OM VI ER KVINDER, SÅ ER VI IKKE BANGE

Signe Arnfred, Litten Hansen og Anne Houe (red.): Kvinder: bladet Kvinder 1975-1984. Tiderne Skifter 2015, 399 sider. Pris: 233 kr.

Dette værk er et omfangsrigt og detaljerigt testamente over ti års kvindebevægelse i anden halvdel af 1970'erne og første halvdel af 1980'erne. Bogen er redigeret af nogle af dem, som var stærkt engagerede dengang og nu altså ser tilbage på sig selv 30-40 år senere. Og at de er blevet ældre ses bl.a. i et opråb fra den daværende redaktion i 1981: Vi mangler unge kvinder i redaktionen, da alle er blevet over 30!

Bogen er tung som en telefonbog, et digert værk på 400 siders glittet papir med de stærkt fornyende kunstneriske udtryk, som blev til i samarbejde med trykkeriet Eks-Skolen, som da også har trykt dette værk.

MONUMENT OVER RØDSTRØMPEBEVÆGELSEN

Bogen er et monument over Rødstrømpebevægelsen og især de diskussioner, som foregik på den tid. Nogle af dem er forsvundet ud af den politiske dagsorden, fx kravet om 6 timers arbejdsdag, som sådan set er realiseret for mange kvinder i dag, mens mændene derimod arbejder noget over normen på 37 timer. Dermed er kampen om fordelingen af arbejdet i hjemmet heller ikke slut. Andre diskussioner, bl.a. om kønsbevidst børneopdragelse, det at få børn uden en mand, kampen for kvinders rettigheder i den fattige del af verden eller lesbiske kvinders kamp for at leve et liv med børn og familie er stadig aktuelle, omend der i dag ikke er en samlet kvindebe-

vægelse, som favner alle kampene. Tværtimod, bag bladet rumler de splittelser, som skulle bryde Rødstrømpebevægelsens enhed: dannelsen af den lesbiske bevægelse i 1974, marxistiske kvinders tilslutning til de mange forskellige politiske grupperinger på venstrefløjnen i midten af 1970'erne og den akademiske feminismes opståen stort set samtidig. At bladet kunne overleve frem til 1984 er en bedrift i sig selv.

BARSELSORLOV TIL MÆND

En helt nutidig diskussion er diskussionen om barselsorlov til mænd. Margit Lotz argumenterer i en artikel fra 1981 for lige lang barsel til kvinder og mænd. Det var jo helt utopisk på den tid, hvor kvinder havde 3 måneders barselsorlov – realistisk i dag, men forud for sin tid. Overskriften er, at barselsorlov til mænd styrker klassekampen.

Moderskabet fra mange vinkler præger artiklernes temaer. Bl.a. debatten om inseminering, som jo startede på den tid i kvindebevægelsen med Nina Stork som ankerperson. Det var især de lesbiske kvinder, som søgte hendes hjælp til at få børn. I denne forbindelse diskuteres også, hvordan man som lesbisk kvinde opdrager et drengebarn. Et pigebarn var intet problem, man regnede med, at hun ville passe bedre ind i den feministiske dagsorden.

KVINDEKAMP ER KLASSEKAMP

Nogle af artiklerne bærer præg af den stærke, marxistiske inspiration i kvindebevægelsen på den tid. Man havde en sikker forventning om, at kvinderne, der netop var ved at indtage arbejdsmarkedet, ville blive sendt hjem igen, når efterspørgslen på arbejdskraft gik ned, ligesom man også kunne blive enige om, at den overordnede logik, som undertrykte kvinderne, var kapitalens logik. Som det lyder i redaktionens forord til nr. 1 i 1975: "I dag er vi i en økonomisk situation, hvor kvinder presses tilbage til de traditionelle kvinderoller. Mange kvinder er direkte eller indirekte frata-

get retten til at arbejde gennem den stigende arbejdsløshed og de forhøjede priser på daginstitutioner.” Sådan forventede man, at oliekrisen i 1974 ville presse kvinderne ud af arbejdsmarkedet og tilbage til hjemmene. Det gik ikke helt sådan. Mange kvinder, der var ansat bl.a. i tekstilindustrien blev ganske vist fyret, men beskæftigelsen af kvinder i den offentlige sektor steg i forbindelse med udbygningen af velfærdsstaten.

DET PERSONLIGE ER POLITISK

Især i de tidlige 1970'ere var parolen 'det personlige er politisk' populær. Det gjaldt om at tage udgangspunkt i de personlige erfaringer (1975), deriblandt de helt nære erfaringer med seksualitet, mænd og arbejde. Mange ægtemænd og partnere blev hudflettet i deres fravær. Ganske illoyalt set i retrospektiv! I dag hvor vi taler om *governmentality*, som langt hen ad vejen jo forudsætter, at vi med et foucauldiansk udtryk bekender os offentligt, har vi for længst indset, at denne parole meget let kan omsættes til en herskertechnik. Ikke desto mindre førte de mange bekendelser også til en fælles bevidsthed om et kvindeliv, hvori den enkelte mand hyppigt blev fremstillet som skurken som stedfortræder for kapitalens usynlige hånd. Der var således heller ikke fokus på, at mændene også kunne være undertrykt af deres kønsposition, eller at man kunne arbejde politisk sammen med mænd. Tværtimod dyrkede man den kønseksklusivitet, som efter min mening også var med til at dræbe bevægelsen. I dag gider unge, heteroseksuelle kvinder ikke kvindefællesskaber i det lange løb, og mange lesbiske og bøsser samt andre med en mere flydende seksualitet og kønsidentitet har fundet hinanden i queerbevægelsen.

ANALYSEN MANGLER

Bogen er en farvelade af udvalgte artikler, digte og diskussioner fra bladet. Det spænder fra advarsler om farlige tamponer og trusseindlæg med duft til helt konkrete anvisninger

til, hvordan man sætter et vindue i, farver håret med henna, klarer en dryppende vandhane eller bager en gulerodskage. Dermed påpeges det, at der er politiske aspekter i at farve hår eller ordne en vandhane.

Billedsiden viser også, hvilket kunstnerisk og grafisk nybrud bladet *Kvinder* udgjorde på den tid med brug af fotos af nøgne kvindeskulpturer, overskrivninger og til tider en ret voldsom og pågående, "revolutionær" og grænseoverskridende æstetik. Nogle steder overskygger billedsiden efter min mening teksten og forvirrer læsningen. Inddelingen af artiklerne følger relativt løseligt nogle hovedtemaer: kvindeliv, dagligliv, arbejdsliv, krop, kvindekultur og "mænd ser – kvinder ses". Men den analyse af materialet, som man måske havde forventet, finder man ikke. Redaktionen har ikke ønsket at – eller ikke kunnet blive enige om, hvordan man skulle – tolke materialet ud over den tolkning, der ligger i redaktionsprocessens fravalg og tilvalg samt i de overordnede temaer. Det er ærgerligt og nedsætter læseværdigheden for de unge feministiske og andre, som søger et overblik over den tids diskussioner.

Men fantastisk er det jo at genopdage den mangfoldighed af temaer, som blev taget op på den tid. Rødstrømpebevægelsen var ikke blot en bevægelse, som døde hen ad vejen; den foranstaltede også nye livsformer og sociale relationer, mens den kæmpede for flere daginstitutioner, retten til at leve uden mænd, retten til egen krop og seksualitet og meget mere.

*Karen Sjørup, lektor,
Roskilde Universitet,
Institut for Samfund og Erhverv*

EN SPRÆLLEVENDE 40-ÅRS JUBILAR

Signe Arnfred, Litten Hansen og Anne Houe (red.): Kvinder: bladet Kvinder 1975-1984. Tiderne Skifter, 2015, 399 sider. Pris: 233 kr.

Det er ikke hver dag, man kan bevidne et 40-års jubilæum, hvor jubilaren fremstår med sin ungdommelighed fuldt intakt. Når det handler om bladet *Kvinder*, der udkom i 56 numre i perioden fra 1975 til 1984, er der imidlertid ikke så meget bedaget over udgivelserne, tværtimod. Et lille, men godt udvalg af artikler, anvisninger i hjemmehåndværk, digte, læserbreve samt ikke mindst tegninger, collager og fotografier fra de 56 numre er blevet samlet i en antologi og jubilæumsudgivelse med titlen *Kvinder: Bladet Kvinder 1975-1984*. Nok er stoffet heri utvetydigt historisk, men det er samtidig ualmindeligt levende og højaktuelt. Bidragene i *Kvinder* fremstår med en friskhed, nødvendighed og frækhed, som bevarer den kerne af glødende engagement, der forlener selv den aldrende med en smittende gnist af ungdom.

BUTIKSTYVERI OG MENSTRUATIONSPROFIT

Da jeg læste i *Kvinder*, kom jeg til at tænke på en anden aktuel genudgivelse, nemlig debutalbummet *Cut* fra 1979 med det engelske band The Slits. Et album, der i dag lyder akkurat lige så voldsomt, DIY-smukt og chokerende aggressivt, som det gjorde, da jeg var teenager. Et rent kvindebånd som The Slits er ikke længere en undtagelse – men der er trods alt ikke skrevet mange inciterende sange om butikstyveri siden The Slits *Shoplifting*, hvor de synger om at fylde lommerne, og omkvædet ansporende lyder “Do a runner! Do a runner!”.

Kvinder skriver også om at stjæle. I 1983 har bladet et tema omkring butikstyveri, hvor enlige mødre på bistansthjælp fortæller om, hvordan de stjæler bleer og hygiejnebind i supermarkeder, uden at føle sig amoralske eller

skamfulde. Som en kvinde udtaler: “For mig er Favør lige så meget et bistanfskontor, som bistanfskontoret er det.” (s. 107) *Kvinder* forsømmer ikke at indsætte butikstyverierne i en større ideologisk ramme, der peger på den gennemgribende kommerialisering som en årsag. Det er ikke kun fattigdom, der begrunder tyverierne, men også det urimelige i at nødvendige hygiejneprodukter til børn (og til kvinder) skal være profitskabende varer. Som det hedder et sted: “Samfundet er børne- og kvindefjendtligt.” (s. 74)

Et tidligere nummer af *Kvinder* havde allerede sat et kritisk fokus på den kosmetik- og hygiejneindustri, der tjener fede penge på, at kvindekroppen død og pine skal tilpasse sig kropumulige idealforestillinger. Ikke mindst hygiejneartikler som tamponer og bind blev i dette nummer taget under kritisk behandling, dels på grund af patologiseringen af kvindekroppen, dels på grund af kemiske stoffer i hygiejneprodukterne og endelig på grund af hele ideen om at skabe profit på menstruation. Gloria Steinem luftede sin velformulerede politiske fantasi om, hvordan verden havde set ud, hvis det var mænd og ikke kvinder, der menstruerede: “Svaret er indlysende – menstruation ville blive en misundelsesværdig maskulin begivenhed, som var værd at prale med: Mænd ville prale med hvor meget og hvor længe” (s. 233).

KAMPÅND, KOLLEKTIVISME OG KREATIVITET

Kvinder blev lavet af en ulønnet redaktion, der skiftede over årene og havde forskellige temareaktioner undervejs, men dog også beholdt en fast kerne. Bladet udgjorde en central stemme i den danske rødstrømpebevægelse og kan ses som intimt forbundet med den kamp for ligestilling, der udspillede sig i de knap 10 år, bladet udkom. Og kampånd var der over *Kvinder*. Det er måske det mest udtalte træk ved bladet, at det kæmpede for radikale forandringer, og at det talte til en bred befolkning. Bladet var ikke forbeholdt en akademisk inderkreds, men forsøgte i tidens ånd at nå så bredt ud som overhovedet muligt.

Kampen for forandring var ikke småtskåren, den var storslået revolutionær og omkalfatrende, men samtidig lavpraktisk og jordnær. Ideologikritiske kønsanalyser står side om side med anvisninger i at skifte afløbsrør i håndvasken. Progressive visioner om 6-timers arbejdsdag følges med opskriften på den russiske rødbedesuppe borsjtj.

Den grafiske og visuelle side bidrager i høj grad til indtrykket af *Kvinder* som et vitalt og sprællevende foretagende. Ikke så få af 1970'ernes mest markante og æstetisk banebrydende billedkunstnere leverede deres jævnlige bidrag til *Kvinder*. Her er fx bidrag af kunstnere som Lene Adler Petersen, Kirsten Justesen, Inge Ellegaard og Jytte Rex, der alle står som sværvægtene i perioden, og som i tilbageblik tydeligt nok sikrede *Kvinder* et særegent æstetisk udtryk. Men der er for øvrigt ikke snævre nationale afgrænsninger, men derimod et stort internationalt udsyn, hvilket interview med bl.a. en stor fransk kunstner som Annette Messager samt reportager fra A.I.R. Gallery i New York vidner om. Ligesom kvindekampen selv var – og er – en international bevægelse, var dens billedkunstneriske allierede også orienteret langt ud over Danmarks grænser.

KØNSKRITIK OG HVERDAGSREVOLUTIONER FØR, NU OG FREMTIDIGT

De 400 sider, der er samlet fra de oprindelige 56 numre af *Kvinder*, giver et godt indtryk af den enorme energi, kampgejst, kollektivismen og kreativitet, som bar bladet og som gør det læseværdigt i dag. Bladets tematiske rækkevidde og utrættelige aktivisme, som bliver bundet sammen af et aldrig svigtende helhedssyn på sammenhængene mellem køn, seksualitet og ideologi, er sammen med dets konsekvente insisteren på ophævelsen af skellet mellem hverdagsvirkelighed og politisk offentlighed dybt inspirerende. Hvor findes sådan en samlet og samlende kønskritisk energi i dag? Jeg har svært ved at lokalisere den, selv om masser af mere nicheprægede netpublikationer viderefører kønskritikken i opdaterede varian-

ter. Alligevel er det som om alle de gode og kritiske spørgsmål, der rejses i *Kvinder*, næsten er mere aktuelle i dag, end de var i 1970'erne og 1980'erne.

Ikke mindst er den gennemgående uprætentiose, men skarpe tone i bladet slående. Det er i den forstand, jeg tænker, at projektet *Kvinder* nok er historisk, men samtidig levende og vitalt. Det er historisk i betydningen, at det kan lokaliseres i en tid, som er overstået. Men det er levende i betydningen, at den kamp og indignation, som gennemstrømmer bladet, langt fra er overstået, men snarere er mere nødvendig i dag end i 1970'erne og 1980'erne. Derfor er den antologiske genudgivelse af *Kvinder* også særdeles velkommen og vigtig. Ikke som distant anskuelighedsundersøgelse i et overstået kapital af historien, men som inspiration til tiltrængte hverdagsrevolutioner i nutiden og for fremtiden.

*Rune Gade,
lektor ved Institut for
Kunst- og Kulturvidenskab,
Københavns Universitet*

PÆDAGOGISK NÆRING TIL KOMPLEKSE KØNSFORSTÅELSER

Harriet Bjerrum Nielsen (red.): Forskjeller i klassen – nye perspektiver på kjønn, klasse og etnisitet i skolen. Universitetsforlaget, 2014, 230 sider. Pris: 349 kr.

Hvilke erkendelser når vi, hvis vi undersøger, hvordan kønsforskelle bliver til og virker i skolen? For danske lærere og lærerstuderende er det desværre ikke obligatorisk at arbejde med køn som faglig eller videnskabelig dimension (det er det derimod netop blevet på pædagoguddannelsen). Men når resultaterne i internationale skoleundersøgelser fremviser kønsforskelle, så tildeles køn til gengæld stor politisk og mediemæssig opmærksomhed. Her forklarer man typisk resultaterne ud fra tesen om en feminisering af skolen og med et fokus på køn som biologisk forankret essens (Stauaen & Nielsen, 2011). Måderne, hvorpå køn tillægges betydning, smitter endvidere af på indretningen af vores skolesystem, f.eks. i form af såkaldt drengvenlige eller pigevenlige pædagogiske interventioner. Kønsforståelserne producerer dermed forskellige udviklingsrepertoarer for drenge og piger.

Med den norske antologi *Forskjeller i klassen – nye perspektiver på kjønn, klasse og etnisitet i skolen* er der kommet ny pædagogisk næring til komplekse kønsforståelser i en skandinavisk skolekontekst.

OPGØR MED KØNSFORTÆLLINGER OM SKOLEN

Udgivelsen er resultatet af forskningsprojektet “Nye kjønn, andre krav” på Senter for tværfaglig kjønnsforskning ved Universitet i Oslo med Harriet Bjerrum Nielsen og Helene Aarseth som projektledere. De ni af i alt elleve kapitler er baseret på delprojekter, som spænder fra børnehaven til gymnasiet og til familiens indflydelse på køn i skolen. I alt bidrager ni forskellige forfattere med teoretiske og metodiske tilgange fra pædagogik, socio-

logi, socialantropologi, statsvidenskab og kulturstudier. Med afsæt i denne tværfaglighed tilbyder bogen empiriske analyser af, hvordan køn, etnicitet og social klasse skabes, gøres og leves i forskellige pædagogiske sammenhænge, generationer og relationer, ud fra spørgsmålet: Har ændringer i samfundet og i skolen påvirket betydningen af køn i dag (s. 9)?

Ambitionen er at formidle ny viden om forskelle i skoleklasser og om forskellenes betydning for børns og unges læreprocesser og fremtidsmuligheder i skolen. Det påpeges, at skolen i dag har en svær opgave, da den inden for et lighedsparadigme skal tilbyde lige muligheder til forskellige elever samt plads til forskel og mangfoldighed (s.13). Forfatterne tager dermed livtag med de store fortællinger om køn på kryds og tværs – i norsk skolekontekst såvel som i mange andre lande, også i Danmark: “guttepanikken/skoletaperne”, “flink jente”-syndromet og “feminiseringstesen” (s. 18f).

KØN SOM DISKURS, DISTINKTION OG DISTRIBUTIONSMØNSTRE

Bogen er et omfangsrigt bidrag til kvalificeringen af læreres, pædagogers og studerendes kønspraksisser. Vi får interessante indblik i, hvordan konkrete børn og voksne i forskellige sammenhænge udtrykker køn. Forskningen formidles velopløst og introducerende med klare referencer til de undersøgelser, teorier og begreber som analyserne bygger på eller modsiges. Det indledende kapitel introducerer kort og koncist den teoretiske rammesætning som et kompromis mellem forskernes forskellige teoretiske tilgange til køn, etnicitet og klasse.

Det er på baggrund af denne tværfaglighed, at vi skal forstå bogens begreb om køn som diskurs, distinktion og distributionsmønstre (s. 27f.). ‘Diskurs’ henviser til konstruktioner og kulturelle forestillinger om det mandlige og kvindelige; ‘distinktion’ refererer til todelingen af mennesker baseret på biologien; og ‘distributionsmønstre’ henviser til adfærd og holdninger, som forekommer oftere hos det ene køn fremfor det andet (s. 28).

Bogen er endvidere struktureret i tre dele efter tre analytiske dimensioner: tid, rum og familie. I del I fokuserer kapitlerne på drenges skolemodstand i et generationsperspektiv (Rudberg), på to studier af børnehavebørn med 40 års mellemrum (Kleppe) og på middelklassepiger igennem ni års skolegang (Nielsen). Del II indeholder perspektiverende bidrag om indskolingsdrenge skoleengagement (Overå), om drenges og pigers skolemodstand i udskolingen (Godø), om køn og etnicitet indlejret i skolefag (Eng) og om minoritetspiger i gymnasiets oppositionelle femininitet over for "flink jente"-rollen (Eriksen). I del III rettes blikket mod middelklassefamiliers forskellige læringskulturer (Aarseth) og mod skole- og fremtidsrefleksioner af forældre med kort uddannelsesbaggrund (Bråten).

Hvert kapitel giver bud på måder at reflektere over de fortællinger, som kapitlerne analyserer. Det foreslås bl.a., at feminiseringstesen udskiftes med en forståelse af skolen som moderniseret i lyset af de nye samfundsmæssige kompetencekrav (s. 21). Effekterne af disse nye krav analyseres endvidere i fortællingerne om den oppositionelle skoleadfærd og om maskulinitetsværdier på kollisionskurs med skolen (s. 108f.). At lave ballade præsenteres som en "mestringsstrategi", der knytter an til både pædagogiske tilgange, maskulinitet, etnicitet, følelser, social klasse, faglig deltagelse og mestring (s. 95). Balladen ses som et forsøg på ikke at miste værdighed og fremstå som dum – og som et udtryk for en frustration over ikke at opleve lige muligheder for at lykkes i skolen (s. 166).

INSPIRATION TIL LÆRERE, STUDERENDE OG FORSKERE

Det er svært at komme med en samlet vurdering af så forskelligartede forfattere, undersøgelser og indhold. Men kapitlernes mangfoldighed understøtter netop bogens kalejdoskopiske ambition om at belyse og udfolde komplekse sammenhænge samt rydde ud i de mange forenkende fortællinger: "Skolen er

ikke en øde øy"; "Elevene kommer heller ikke med blanke ark til skolen" og "Kjønn bliver ikke skapt i et tomrom" (s. 11).

I forlængelse heraf kan man spørge, om der er så meget nyt at hente for den indviede læser? Og ja, det er der faktisk. Bogen er spækket med væsentlige pædagogiske og analytiske pointer og vinkler, som også forskere, der allerede arbejder med køn i skolen, kan finde interessante og inspirerende – eksempelvis de spændende koblinger til forældrenes forskellige læringskulturer, til behovet for at mestre samt til følelses- og motivationsaspektet: "Ulike livsomstendigheter kan skape ulike subjektivitetsformer som igjen kan kobles til de læringsmotivasjonene som kommer til syne i klasserommet" (s. 216).

Bogen er en oplagt introduktion og inspiration til seminarieundervisningen, men i det hele taget kan pædagoger, lærere og f.eks. også forældre, der vil professionalisere deres kønsblik, hente megen nyttig viden og indsigt i denne antologi.

MERE KØN I SKOLEN – MED VIDENSKABELIGT AFSÆT!

Skolen fremstår som en vigtig aktør i udviklingen af elevernes fremtidsmuligheder, håb og "livssjanser" (s. 12). I folkeskolens læreplaner (i Danmark; Fælles Mål) beskrives de værdigrundlag som skolen skal formidle og praktisere med henblik på at styrke elevernes udviklingsprocesser. Med bogen *Forskjeller i klassen – nye perspektiver på kjønn, klasse og etnisitet i skolen* udpeges hvilke køns-, etnicitets- og klassemæssige faktorer, der kan nuancere og udvikle refleksionen over disse værdigrundlag. Forhåbentligt kan udgivelsen være med til at inspirere til flere didaktiske udviklings- og forskningsprojekter, så køn – også i dansk skolesammenhæng – får et mere videnskabeligt og forskningsbaseret afsæt.

*Bonnie Vittrup, cand.pæd. i didaktik
med speciale i kønsperspektiver
og adjunkt ved læreruddannelsen
på UCC*

LITTERATUR

- Forenklede Fælles Mål, Undervisningsministeriet 2014: <http://www.uvm.dk/Uddannelser/Folkeskolen/Fag-timetale-og-overgange/Faelles-Maal/Om-Faelles-Maal>
- Staunæs, Dorthe & Nielsen, Steen Baagøe (2011): Mænd, drenge og uddannelse, i: Marie Valentin Beck og Svend Aage Madsen (red.): *30 forslag – en politik for drenge og mænds ligestilling*. Tænketanken VM – Viden om Mænd, København 2011.